

MET DE FLES OP (PELGRIMS) REIS

Johan Soetens

O Roma nobilis, orbis et domina, Te benedicimus: salve per saecula

Dat zijn de begin en eindregel van een bedevaartslied uit de 9^e eeuw dat aangeheven werd als pelgrims, gaande over de Via Flaminia, de plaats hadden bereikt die nu Piazza del Popolo heet en vanwaar ze het reisdoel Rome konden zien liggen. Het woord pelgrim komt van het latijnse peregrinus, dat op verschillende wijzen vertaald kan worden, maar altijd te maken heeft met voorbijgaan, niet stil blijven staan. Pelgrimeren wordt in onze contreien al snel in verband gebracht met Christelijke devotie maar ook in Boedistische, Islamitische en Hindoe culturen bestaat deze traditie. Van oudsher trokken bedevaartgangers naar de plaatsen die gekenmerkt waren door Jezus' rondwandeling op aarde. Tijdens de derde kruistocht (1147-1192) verkreeg Richard Leeuwenhart in een verdrag het recht voor pelgrims om naar Jeruzalem te trekken. Ter plekke werden relikwieën verzameld maar ook heilige olie en gewijd water dat, weer thuisgekomen, geacht werd te kunnen worden aangewend om zieken te genezen. Metaalbewerkers, potenbakkers en glasblazers deden goede zaken met de verkoop van kleine flesjes die soms voorzien waren van oogjes waardoor een koord kon worden geregen zodat het voorwerp om de hals kon worden meegedragen. (Zie hierover ook; 'Hans van Rossum: 'Byzantijns Glas' in DOF 122)

Pieter Breughel de Oude (1525-1569);
Pilgrim naar Santiago de Compostella.
Herkenbaar aan staf, tas, jacobsschelp en
(waarschijnlijk loden) veldfles.
Coll. Museum Boijmans van Beuningen

Hiernaast: Twee relikviesjes, lood en tin
legering, 6^e – 7^e eeuw. H. ca. 6 cm.
Links met voorstelling St. George te paard
Coll. Walters Art Museum, Baltimore.
Rechts; flesje met afbeelding van Christus'
verrijzenis. Coll. Cleveland Museum of Art.

Van links naar rechts; Terracotta flesje, gevonden in Efeze; Flesje van aardewerk met voorstelling van de uit de dood opgewekte Lazarus. H. ca. 7 cm. Collectie Walters Art Museum, Baltimore; Hexagonaal gevormd flesje 6^e-7^e eeuw, Jeruzalem. (beschreven door Hans van Rossum in DOF 122) Collectie MET New York. H. Ca. 14 cm. Aardewerk flesje met aan weerszijde een kruis, gevonden op Kalymnos (Gr.) Coll. British Museum. H. ca. 10 cm.

Boven; Glasruijje, 16e eeuw. Gastvrijheid wordt bewezen aan pilgrims, herkenbaar aan hun staf en een om de hals of aan de gordel gedragen veldfles. Het vuur brandt en het bed is al gereed gemaakt. Coll. Rijksmuseum Amsterdam. Afm. ca. 24 cm.
Onder; Sint Jacobus als pilgrim, 15e eeuw. Coll. Musée Rolin, Autun (Fr.)
Rechts; St. Jacobus als pilgrim. Fresco 14e eeuw, Eglise Notre Dame, Rabastens (Fr.)

Pelgrimsfles van aardewerk met drinktuit.

Er waren en er zijn naast de Bijbelse streken tal van andere bestemmingen. Allereerst natuurlijk Rome, maar later ook de schrijn van Thomas Beckett in Canterbury en het graf van de apostol Jacobus in Santiago (Sint Jacobus) de Compostela. Nadat in het laatste kwart van de 20^e eeuw het pelgrimeren weer in zwang kwam heeft vooral deze laatste bestemming aan populariteit gewonnen. Niet iedereen onderneemt de lange wandeling naar Compostela uit religieuze motieven. Steeds meer wordt dat gedaan om los te komen van een hectisch bestaan, een rouwproces te verwerken of om zich open te stellen voor spiritualiteit. Ging men vroeger te voet of te paard – tegenwoordig is dat te voet of per fiets. In 1990 trokken in totaal zo'n 5000 pilgrims naar Compostela; in 2000 waren dat er 150.000 en in 2012 bijna 300.000.

Pelgrims waren van oudsher te herkennen aan drie dingen: een staf met scherpe punt, zodat die tevens als verdedigingsmiddel kon dienen, een reistas, die open moest worden gedragen om zowel te kunnen geven als te ontvangen en een waterfles en met dat laatste woord begint de verwarring, want wat moeten we nu verstaan onder een pelgrimsfles?

Op de meeste oude afbeeldingen ziet men dat een uitgeholde en gedroogde kalebas als veldfles werd gebruikt.

Hoewel de traditie wil dat deze met een riem om de schouder of bevestigd aan de gordel werden meegedragen geven veel afbeeldingen weer dat ze aan de wandelstaf bevestigd waren. Daarnaast waren natuurlijk veldflessen van metaal, aardewerk of leer in gebruik en bij hen die te paard de afstand aflegden mogelijk ook glazen flessen, die ter bescherming met riet omvlochten waren. Dat waren waarschijnlijk luxe voorwerpen die de doorsnee pilgrim zich niet permitteren kon.

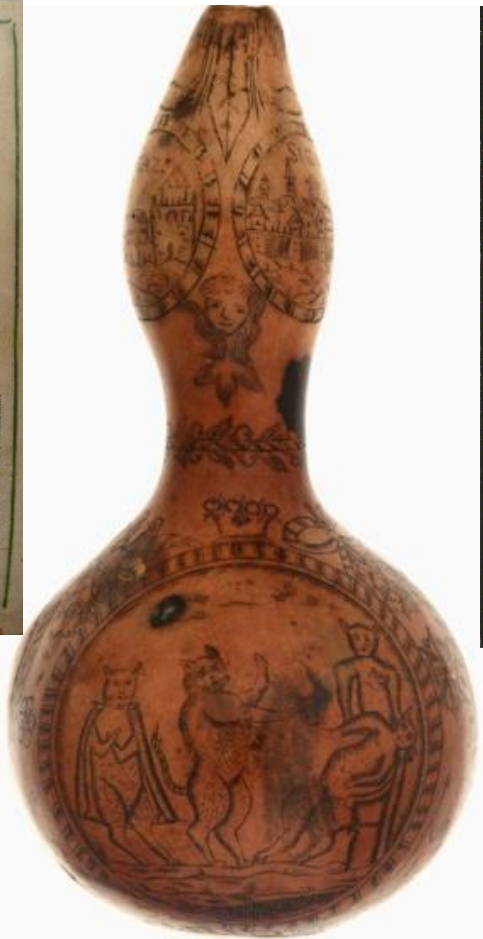
Een gedroogde kalebas is een breekbaar voorwerp en als pelgrimsfles geen lang leven beschoren. Het is daarom een klein wonder dat in het voorjaar van 2013 een exemplaar uit de 18^e eeuw opdook, afkomstig uit een Franse nalatenschap. De fles is van Hongaarse origine. Na de Hongaarse nederlaag tegen de Oostenrijkers in 1849 weken veel Hongaren uit naar Frankrijk. Ongetwijfeld is de fles door de eigenaren als relikwie bewaard dank zij de voorstellingen die er met groot vakmanschap met een burijn of ander scherp voorwerp op zijn aangebracht en die op zichzelf al een historische studie rechtvaardigen.

Afgebeeld zijn o.a. de steden Siena (als eerbetoon aan Catherina van Siena, de vrouw die in 1377 de Paus overreedde van Avignon terug te keren naar Rome?); het 10^e eeuwse Varad (Varadinum), tegenwoordig in Roemenië gelegen en beroemd om het klooster gewijd aan de Heilige Maagd en Mōgaz (Mohacs) waar in 1687 Keizer Leopold (1640-1705) de Ottomanen versloeg. (Voor verdere informatie; The Cotswolds Art & Antique Dealers Ass.)

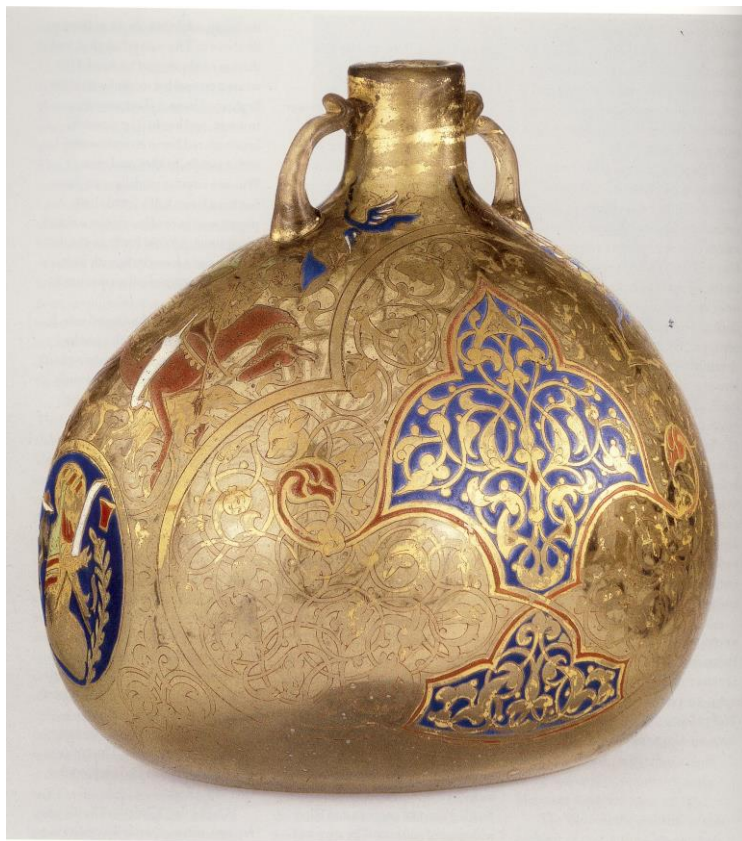
**Boven: Michel Bunel (1699-1735);
Jacobus de Meerdere als pelgrim.
Coll. Museum Catharijneconvent.**

**Rechts: Gedroogde kalebas als
drinkfles. Gegraveerd met een
buriijn. Hongaars. Datering in de
bodem: 1690.**

**Gebrandschilderd raam door Jan
Schoenmaker (1953).
Plechelmusbasiliek, Oldenzaal.**

Mochten de kalebasflessen de tand des tijds niet hebben doorstaan – met glazen pelgrimsflessen is het niet veel beter gesteld – zo ze ooit echt bestaan hebben. De vroegste als zodanig aangeduide flessen komen uit Syrië waar in de 13^e eeuw de glas- en emailleerkunst tot grote hoogte gestegen was. Ze waren, hoewel in vormgeving gebaseerd op leren veldflessen, zeker niet als reisfles bedoeld maar kunnen gediend hebben voor het bewaren van bijvoorbeeld heilige olieën en werden waarschijnlijk door plaatselijke kunstenaars speciaal gemaakt en van Westerse motieven voorzien ten behoeve van kloosters of welgestelde kruisvaarders. Een andere theorie is dat ze juist bestemd waren voor Moslim heersers die in 1244 Jeruzalem op de kruisvaarders heroverd hadden en die daarmee hun overwinning op het Christendom wilden illustreren.

**Veldfles, Egypte of Syrië, derde kwart 13e eeuw.
H. 22.5 cm. Diam. 21,3 resp. 15 cm.
Vrij geblazen in bolvorm en daarna onregelmatig
afgeplat. Groot pontilmerk van 2,7 cm. doorsnede.
Geëmailleerd en verguld.
Coll. British Museum.
Aan de linker- hier zichtbare zijde is een ruiter
afgebeeld met helm en speer die een wolf-achtig dier
doodt. Daarboven zijn twee vogels afgebeeld.
Daaronder, in een medallion, een vrouwlijke
harpspeler. Aan de andere zijde komt een
soortgelijke voorstelling voor. De kleding van de
ruiters en het tuigage van de paarden zijn duidelijk
Christelijk. De overige decoratie is Islamitisch.
Het lijkt ondenkbaar dat een dergelijke kostbare fles
ook al wordt die als pelgrims- of zadelfles aangeduid
ooit aan de gevaren van een reis zou zijn
blootgesteld.
Uit: Stefano Carboni en David Whitehouse; Glass of
the Sultans, New York 2001.**

Pelgrimsfles, Syrië, 3^e kwart 13^e eeuw.

H. 36 cm. Diam. 27 cm.

Coll. Museum van de Kathedraal en Bisdop, Wenen (O).

De fles is gedecoreerd met vier ronde medallions met daarbuiten bloemen en plantenmotieven.

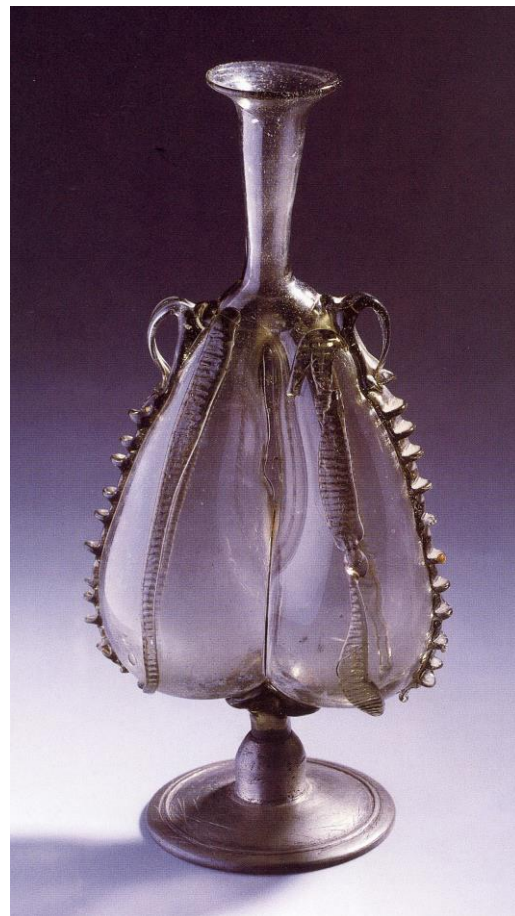
Uit: Stefano Carboni en David Whitehouse; Glass of the Sultans, New York 2001.

Deze fles behoort, samen met een ronde kan met handvat in hetzelfde museum, tot de oudst bekende geëmailleerde en vergulde voorwerpen. Zij werden door Hertog Rudolf IV van Habsburg (1339-1365) geschonken aan het Kapittel van de St. Stephanskerk. Een wit residu in beide flessen zou afkomstig zijn van grond uit het Heilig Land, vermengd met bloed van de door Herodes vermoorde kinderen. Hertog Rudolf heeft zelf nooit de Syrisch-Palestijnse kuststreek bezocht en het is niet bekend hoe de fles in zijn bezit is gekomen. Waarschijnlijk was het een erfstuk van zijn vader (Albert II die leefde van 1298 tot 1358 of van zijn grootvader, Albert I (1255-1308). Voordat de laatste kruisvaders het Heilig Land verlieten in 1291 zou de fles dan in diens bezit moeten zijn gekomen. Een dergelijk kostbaar voorwerp met zo'n unieke inhoud zou nooit als reisfles aan een riem meegedragen zijn. Toch zijn veel van wat nu aangeduid wordt als 'Pelgrimsflessen' aan dit model gerelateerd. Tijdens de Renaissance werd in Italië deze vorm gebruikt voor fraai gedecoreerde glazen- of zilveren schenkflessen die deel uitmaakten van een pretentieuze tafelversiering. Ze werden soms in paren van twee stuks gemaakt om een huwelijk te vieren. De flessen waren voorzien van twee kleine oortjes (vandaar hun benaming), waar echter nooit een koord door geregen is.

Drie z.g. pelgrimsflessen van licht grijs getint glas, concave voet met omgeslagen rand. Veelkleurig gedecoreerd, deels verguld. Venetiaans, 16^e eeuw. Van links naar rechts behorend tot de collectie van; Rijksmuseum, Amsterdam; Metropolitan Museum of Art, New York; J.Paul Getty Museum, Los Angeles.

In de 16^e eeuw werden soortgelijke flessen ook in onze contreien vervaardigd, zij het eenvoudiger uitgevoerd, maar veel meer dan enkele fragmenten zijn niet voorhanden. Harold E. Henkes vermeldt een bodemvondst in Kampen alsmede de vondst van een soortgelijk fragment in Delft. (*Glas Zonder Glans* – 28.5). Het Museum Boijmans van Beuningen bezit een fragment van een fles (*Cat. F 5048*) die eveneens nooit als reisfles is gebruikt maar als tafelkaraf heeft dienst gedaan.

Links; Fragment van een pelgrimsfles, Duitsland, 16^e eeuw. Waldglas. H. 15 cm. Coll. Museum Boijmans van Beuningen.

Boven; Fragment, blauw glas, Duitsland eerste helft 16^e eeuw. H. ca. 15 cm. Henkes 28.5.

*Rechts; Een twee-compartimentenfles, Duitsland, 16^e eeuw. Evenals het hierboven getoonde fragment geblazen in dubbel post of 'half post' techniek. Originele voet is verloren gegaan en in de 18^e eeuw vervangen door een van tin. H. 22 cm. Coll. Willy Van den Bossche. Uit; *Antique Glass Bottles, their History and Evolution. Afb.191.**

Pelgrimsflessen uit verschillende perioden. Van links naar rechts: Venetiaans, 1500-1525, voorzien van bisschoppelijk wapen, mijter en stola. Coll. Corning Museum of Glass, NY.; 19e eeuwse imitatie van een 16e eeuwse fles; Fles van helder glas met verguld bronzen montuur, 17e eeuw, Frans of Italiaans. In 2005 werd deze fles geveild voor € 38.000,-

**Boven; Lubin Vaugin (1612-1663) 'Schaal met wafels'.
Musée du Louvre, Parijs.**

Rond 1700 beeldde de graveur en schilder Nicolas de Larmessin (1684-1753) een aantal beroepen uit in zeven en negentig gravures waarbij hij de figuren opbouwde met de attributen van hun metier. Voor twee daarvan, getiteld 'Le Cabaratier' (de herbergier of de wijntapper) zijn dat bevrochten flessen. Daarentegen heeft de apotheker behalve een alambiek en een klisterspuut slechts onbevrochten flessen bij zich, die ook nog van een voet zijn voorzien. Hij hoefde voor zijn klandisie dus kennelijk niet op reis te gaan. De klanten kwamen wel naar hem toe.

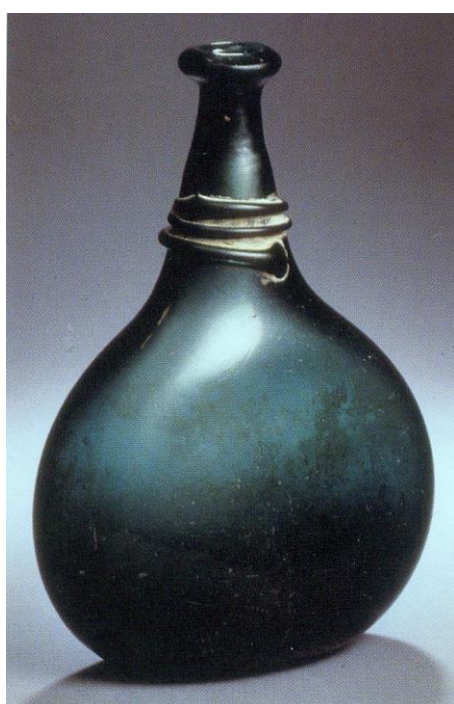

**Hierboven van boven naar beneden;
Bevlochten fles in houten voet, 18 eeuw;
Platte fles in beschilderde houten voet, 17^e
eeuw; Eivormige fles in marmeren
houder, 18^e eeuw. Uit: L.M.Crismer; *Het
water van Spa*).
Rechts:Zij- en frontaanzicht van een
platte Spa waterfles, 1690-1710.
Uit: Johan Soetens; *In Glas verpakt*.
Foto; Willy Van den Bossche.**

Ideale reisflessen waren de flessen voor het water van Spa zoals die tussen eind 16e tot begin 18e eeuw geblazen werden in de glashuizen van de families Grandchamps (Verreries d'Amblève), Bonhomme (Luik) en Libon (Maastricht). De platte en soms ei-vormige flessen in verschillende inhouden met lange, dunne hals zijn de oudste voorbeelden van een speciaal voor een enkel merk gemaakt model fles. Ze werden op zodanige manier bevrocht dat ze op tafel konden staan. Omdat het Spa water zeer ijzerrijk was werden de flessen met de smalle kant in een houder geplaatst zodat de in het water zwevende deeltjes zich aan de onderzijde konden verzamelen.

Daar ze vaak werden hergebruikt als wijnfles is dit soort flessen veel op schilderijen afgebeeld. Omdat ze uitermate geschikt waren om mee op reis te nemen is het geen wonder dat ze opdoken in apotheken en koffiehuisen tot in Engeland toe.

(Over Spa waterflessen is veel geschreven, vandaar dat we er hier niet verder over uitweiden. Voor meer informatie zie L.M.Crismer: *De merkwaardige geschiedenis van het water van Spa*, 1989; Willy Van den Bossche: *'Antique Bottles'* enz. 2001; Johan Soetens: *In Glas Verpakt*, 1999 en 2001)

Aan alle reizen komt een eind, zo ook aan deze, maar we willen geen afscheid nemen zonder nog even de merkwaardige Perzische zadelflessen ten tonele te voeren die, hoewel hun uiterlijk een eerbiedwaardige leeftijd doet vermoeden, stammen uit de 19^e eeuw. Grof gemaakt van dik glas zodat beschermende bevrocht achterwege kon blijven, soms onregelmatig gevormd, met duidelijk pontiel, vormen ze een schilderachtige aanwinst voor menige glasverzameling.

En de moderne pelgrim? Die drinkt waarschijnlijk cola uit een blik. Rest mij nog U, lezer, te danken voor Uw gezelschap op reis.

AVE ATQUE VALE - Gegroet en vaarwel.

**Twee Perzische zadelflessen, 19^e eeuw.
Coll. Likeur- en
Frisdrankmuseum.
Uit; Johan Soetens;
In Glas verpakt.**

A BOTTLE AS TRAVEL COMPANION

From left to right: St. Jacob as pilgrim, 17th century. Wood. H.35 cm. Coll. Museum Het Schielandhuis, Rotterdam; Small mold-blown bottle to contain holy water or oil from a sanctuary, 3rd century. Coll. Corning Museum of Glass; Pottery flask from Abu Mena (near Alexandria in Egypt) depicting St. Menas and two camels. St Menas was an Egyptian soldier in the Roman army, martyred because he refused to recant his Christian faith. The inscription reads; Ο ΑΓΙΟΣ ΜΕΝΑΣ (O AGIOS MENAS)

There is no more romantic image of a traveller than that of a pilgrim, carrying his staff (both for support and defence against robbers and wild animals) his pouch and his water bottle. Judging from drawings and statues, this was in most cases not a real bottle but an emptied and dried out gourd. Why then, do we use the word 'Pilgrims' flask' for glass vessels that have only been used as an amulet, relic holder or, stranger still, a decanter, the main purpose of the latter to add prestige to the dining table of the well-to-do.

Throughout the Middle Ages, small keepsakes were made for the masses of pilgrims who visited shrines across Europe, the Byzantine Empire and the Holy Land. Popular destinations were, of course, Jerusalem and other places associated with the life of Christ and the apostles but also the tombs of holy men, martyrs and saints. In Europe, Rome, Santiago de Compostela (the presumed burial place of St. James) and the shrine of Thomas Becket in Canterbury were, and still are, much visited sanctuaries. There were scores of other holy places and one can only wonder about the wide-spread need to find solace there for the problems of body and spirit. For those, returning from the Palestine area, a pilgrim flask, or *ampulla*, was a popular sort of souvenir. These small vials were made to contain holy water or holy oil from a saint's shrine. These were usually made of relatively cheap materials and were cast in reusable molds. Such flasks were sometimes carried home to heal a family member who was too ill to make the journey to the shrine, and in some cases they were given to a local church by a returning pilgrim. Pilgrim flasks such as these could be worn around the neck as a pendant, or suspended in the home or over an altar. Examples have been found from shrines across Eastern and Western Europe and the Holy Land, and they are mentioned in a number of textual accounts of pilgrimage from the early Christian and medieval periods. Not all pilgrim flasks have the two characteristic

little ears or little holes that enabled the owner to thread a cord through it. During the Byzantine period that lasted from the founding of Constantinople in 330 till ca. 640, Syrian glassblowers produced hexagonal flasks, often embossed with Christian symbols.

However, 16th century Venetian bottles with two little ears, although described as pilgrim bottles, are not what they presume to have been.

In Renaissance Italy, during the 15th and 16th century, it became fashionable to have flat sided bottles (or *inghistri fraccine*) produced.

Two Byzantine Pilgrim flasks, meant to contain holy water or oil. Left; Hexagonal bottle, embossed on each side with a Christian symbol. Syria, 5th – 7th century. H. 20 cm. Coll. Metropolitan Museum of Art, New York. Right; Hexagonal pilgrims bottle, H. 20 cm. Syria, 6th century. Coll. Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

Two Venetian decanters, called 'Pilgrim flasks' 15th - 16th century. Clear glass with spreading foot with folded rim. Email and gold decorated.

Left; Coll. Paul Getty Museum, Malibu, USA.

Right; Bottle probably made on the occasion of the marriage of Alessandro Bentivoglio, the third son of the Lord of Bologna, in 1492.

To be auctioned by Bonhams, London, for an estimated price of \$ 40-50.000,-

They were fashioned after Islamic models and made in Venice, sometimes in pairs to celebrate a marriage and decorated with email and gold.

Although known as 'pilgrim bottles', because of the little ears and the similarity with 13th century Syrian glass vessels, it would be unthinkable that anyone should travel with such an expensive object, dangling from a cord.

Not all travellers were pilgrims and those travelling for commercial or scientific reasons and the financial means to afford something

better than a dried gourd from which to drink had a choice between a metal, earthenware, leather or glass canteen.

No glass bottle has ever been more popular as a travel companion than the flat, sometimes ovoid, bottles made for the water of Spa between the late 16th and early 18th century. The origin of the shape can be traced back to

Italy in the 16th century. Spa water had a natural content of carbon dioxide which made it necessary to use glass bottles instead of porous stoneware. They were produced in glasshouses such as those in Liège and Amblève in what is today Belgium and in the Southern part of the Netherlands. The bottles were all wickered, which made them ideal for re-use as a canteen, a decanter in a pharmacy or a wine bottle.

The Amsterdam van Gogh Museum has a large (123x184 cm) painting in its collection that is said to have been one of van Gogh's favourites. The Duke of Buckingham commissioned this 'Godspeed – Pilgrims setting out for Canterbury' from the painter George Boughton (1834-1905) in 1874 and in that same year it was seen by van Gogh at an exposition in London's Royal Academy. It shows two pilgrims having their flasks filled by a young lady while the procession of

pilgrims moves on in the background. The young pilgrim seems to hold a richly adorned bulbous flask while the elderly man in the background holds a glass bottle. It seems a long time ago that pilgrims drank from a simple gourd.

And to day's pilgrims? They probably drink cola from a can.

Above:Philippe Mercier (1689-1760);Young man with wickered bottle . Musée du Louvre, Paris.
Left; Flat Spa water bottle, excavated. Ca. 1730. The patina is due to acids in the soil.

